

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ЯВИЩ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 ТА ШТУЧНОГО ГОЛОДУ 1946–1947 РОКІВ В УКРАЇНІ

Олександр МАШЕВСЬКИЙ
orcid.org/0009-0003-1860-5323
аспірант НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка
email: sasha.masheva@gmail.com

Анотація. Здійснено компаративний аналіз особливостей дій владних структур, поведінки різних соціальних груп українського суспільства та сприйняття ними суспільних реалій в періоди 1932–1933 та 1946–1947 років. Основну увагу зосереджено на висвітленні спільних рис та історичних відмінностей між реаліями Голодомору 1932–1933 і голоду 1946–1947 років.

Ключові слова: Голодомор, голод 1946–1947 років в Україні, тоталітаризм, штучний голод.

Постановка проблеми. Трагедії 1932–1933 та 1946–1947 років, безумовно, належать як до числа найбільш знакових подій в історії України ХХ століття, так і до пріоритетних напрямів розвитку української історичної науки. Беручи до уваги ту обставину, що політика організації штучного голоду владними структурами завжди охоплювала практично всі сторони життя населення (переважно селян), дослідження явищ штучного голоду в Україні має бути багатоаспектним та дотичним до висвітлення і загальних проблем історичного розвитку українського суспільства (створення тоталітарного типу владної вертикалі в СРСР, повоєнна відбудова сільського господарства України, національні проблеми в радянському суспільстві тощо), і конкретних питань періодів голодних років. Важливе місце в таких дослідженнях посідає компаративний аналіз явищ голоду 30-х і 40-х років ХХ століття в Україні, за допомогою якого можна виявити малопомітні риси внутрішньої логіки поведінки радянських і партійних

органів щодо українців у довоєнний та повоєнний періоди.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема вивчення спільних рис і відмінностей між явищами Голодомору і голоду 1946–1947 років, розглянутих з боку загальних рис розвитку українського суспільства, належить до числа малодосліджених, тому багатством дослідницьких текстів наша література похвалитися не може. Однак зусиллями істориків, правників, психологів, філософів, журналістів та й просто ентузіастів нагромаджений солідний обсяг фактологічного матеріалу з життя українського суспільства в роки трагедій 20-х, 30-х, 40-х років минулого століття. Цінними дослідженнями фактажу усіх трьох трагедій українського народу слід вважати праці: В. Марочко «Голодомори в Україні: порівняльний соціально-антропологічний дискурс» у збірнику «Голод 1946–1947 рр. в Україні: колективна пам'ять» [10], О. Веселова, В. Марочко, О. Мовчан «Голодомори в Україні, 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини

проти народу» [2], розгляд мору голодом українців у ХХ столітті в монографії «Історія українського селянства» [8], матеріали Міжнародної наукової конференції «Три голодомори в Україні в ХХ ст.: погляд із сьогодення», що відбувалась у Києві у 2003 році [14]. Актуальними щодо виявлення важливих для загального розуміння політики владних структур в СРСР та УРСР фактів голоду 1946–1947 років стали монографія О. Веселової [1], збірник документів про голод 1946–1947 років [3].

Слід також відзначити дослідження І. Маковійчук, Ю. Пилявця «Голод в Україні у 1946–1947 рр.», у якому опрацьовано значну кількість сільськогосподарської періодики воєнних та повоєнних років, зокрема газету «Колгоспник України» [11; 9]. Важливий матеріал для вивчення проблеми міститься у працях, присвячених дослідженню голоду 1946–1947 років у різних регіонах України: на Полтавщині [6], Миколаївщині [5], Донбасі [7]. Соціоантропологічні й смисложиттєві виміри явища Голодомору висвітлював В. Ятченко у монографії «Духовний світ української людини в часи Голодомору. Соціоантропологічні й смисложиттєві виміри Голодомору 1932–1933 років в Україні» [15].

Аналізуючи факти повсякденного життя українського села в 1932–1933 та в 1946–1947 роках, фіксуємо цілий ряд типологічно схожих явищ і в засобах проведення владними структурами політики викачування хліба, і в ставленні представників влади до народних мас, і в рисах поведінки жертв цієї політики – українських селян. Але очевидно також, що події 1946–1947 років відбувалися вже в інших вимірах суспільного досвіду суб'єктів соціальних процесів, аніж це

було в часи Голодомору 30-х років. Такі особливості слід брати до уваги, насамперед здійснюючи аналіз духовних процесів в українському суспільстві 30-х і 40-х років. Цей факт також змушує дослідника вдатися до уточнення категоріального апарату під час висвітлення природи голоду 1932–1933 і 1946–1947 років в українському суспільстві.

Мета дослідження – визначити суттєві розбіжності між різновидами штучного голоду – голодом і голодомором, а також окреслити ряд спільних і відмінних рис в діяльності окремих соціальних груп під час Голодомору 1932–1933 та голоду 1946–1947 років в Україні (переважно на матеріалах спогадів жителів Київської області).

Виклад основного матеріалу. Насамперед уточнимо суть проблеми і спосіб її інтерпретації у наших авторів: події 1946–1947 років слід ідентифікувати як голод чи голодомор? У вітчизняній літературі можна зустріти велику кількість публікацій, у яких дослідники відстоюють цілком протилежні погляди на цей феномен. Одні вважають, що в історії України ХХ століття було три голодомори – 1921–1923, 1932–1933 і 1946–1947 років [10, с. 11–26; 2; 14]. Інші переконані – голодомор був у 1932–1933 роках, а 1946–1947 роки кваліфікуються як голод [11]. Інколи трапляється навіть так, що автор називає події в одному випадку голодом, в іншому – голодомором. При цьому критерієм в обох випадках служать показники кількості жертв трагедії. Прихильники першої точки зору керуються фактом, що протягом 20–30-х років в Україні періодично повторювалось явище голоду – чи то як наслідок природних причин (посуха, вимерзання посівів, їх вимокання через надто велику

вологість тощо), чи то через поєднання природного і соціального факторів (нереальність планів здачі хліба державі й виконання його через примусове викачування у поєднанні з посухами і т. ін.). Але у згадані роки політика відбирання хліба була особливо жорсткою, що призвело до великої кількості голодних смертей серед українців, надто серед жителів села. Тому й виникло переконання про три голодомори. Натомість прихильники другої точки зору, оперуючи статистичними даними, говорять про набагато вищі втрати та вищу географічну й соціальну охопленість голодом і смертністю серед населення України в 1933–1934 роках порівняно з іншими голодними роками. А отже, Голодомором як найрадикальнішим і найжорстокішим різновидом штучного голоду (це явище належить писати з великої літери) слід вважати період 1932–1933 років.

Нам видається малопродуктивним це обґрунтування, адже при такому підході відкривається широке поле для суб'єктивізму. Яку кількість жертв слід вважати достатньою, аби віднести явище голоду до рівня голодомору? Чи відіграє тут роль географічний фактор, тобто охопленість голодом і голодними смертями областей і регіонів України? Нарешті, як такі критерії дають можливість з наукової точки зору оцінити наявність чи відсутність голодомору в інших країнах з дуже різною кількістю населення і співвіднесеністю чисельності голодних смертей до загальної кількості населення у тій чи іншій країні?

Очевидно, потрібен інший підхід. Ми пропонуємо за основу взяти мету здійснення «голодної» політики органами державної влади в Україні в різні роки. Тоді голод і його наслідки в

українському суспільстві постануть в іншому висвітленні.

Отож, загалом кажучи, голод в тій чи іншій країні може бути природним або викликаним штучно. Держава під час організації штучного голоду може керуватись принципово різними настановами. В одних випадках за мету служить завдання отримати певну кількість хлібної чи іншого роду харчової продукції шляхом експропріації її в селян без огляду на наслідки такої політики для населення: воно має виживати лише спираючись на свої ресурси. Смертність населення від голоду тут може бути високою, але держава не ставить собі за мету здійснити етноцид чи соціоцид через голод. Тому про явище голодомору тут не йдеться.

Інша річ, коли держава зумисне й планомірно створює ситуацію, за якої населення або його частина втрачає шанси вижити через позбавлення доступу до продуктів харчування. У такий спосіб владні структури вирішують питання або розправи з населенням певного регіону, нації, етносу, керуючись політичними, расистськими чи якимись іншими мотивами, або з метою ослаблення життєвих сил, фізичного винищення, здатності цього населення до політичного чи національного опору. Саме так слід оцінювати висловлювання ряду радянських партійних чиновників у 1933–1934 роках про те, що держава засобами позбавлення доступу населення до продуктів харчування прагнула примусити українців бути лояльними до радянської влади.

Ось тут і полягає різниця між штучним голодом та його найрадикальнішим різновидом голодомором. Ось чому ми говоримо саме про Голодомор 1933–1934 років і про факти жорстокого, антилюдського штучного голоду в

1921–1923 та 1946–1947 роках в українському суспільстві.

З іншого боку, якщо аналізувати під цим кутом зору події в Україні у ХХ столітті, то неважко помітити, що в «чистому вигляді» відмінності між явищами, які ми називаємо політикою штучного голоду і феноменом Голодомору, носять відносний характер. Елементи одного виду голоду просвічують в іншому, особливо коли розглядати умови життя й поведінку окремих соціальних груп українського суспільства в екстремальних умовах їхнього виживання. Такий підхід до аналізу соціоантропологічного й смисложиттєвого вимірів Голодомору 1932–1933 років, запропонований В. Ятченком [15, с. 23–61], видається продуктивним і для дослідження особливостей українського соціуму середини 40-х років ХХ століття.

З немалою складністю стикаються дослідники, вивчаючи проблему суб'єктивного сприйняття свідками і жертвами двох жахливих трагедій українського народу 30-х і 40-х років ХХ століття економічних, соціальних і духовних, а також історичних відмінностей між реаліями Голодомору 1932–1933 і голоду 1946–1947 років. Ця складність зумовлена кількома причинами. По-перше, в повоєнний час співіснували соціальні групи українців з різним соціальним досвідом переживання голодних років. Група старших людей, на долю яких випав тягар обох трагедій, сприймала голод 1946–1947 років, розуміла його причини крізь призму безпосереднього життєвого досвіду Голодомору 1932–1933 років, у свідомості ж молодшого покоління він постав як щось несподіване, ще не осмислене. По-друге, в оцінках причин голоду 1946–1947 років спостережені

суттєві розбіжності серед самих свідків цього явища. Одна група, упокорившись парадигмам тодішньої офіційної пропаганди, до кінця життя була переконана, що голод був спричинений виключно посухою, неврожаєм і повоєнними труднощами. Відповідно й факти поведінки людей в цей час і влада, і значна частина жертв пояснювали вимушеною реакцією на природні фактори або наслідки війни (Т. Бондаренко, 1918 р. н., з Переяслава-Хмельницького, яка пережила голод вже в дорослому віці, в 1993 році стверджувала, що «всі свої біди, в тому числі й голод, списували на війну») [4, с. 572]. Інша група, крім природних причин, появу голоду пояснювала також антинародними діями влади.

Тому, зупиняючись на аналізі економічних та соціальних реалій голоду 1946–1947 років, наводитимемо як випадки збігу явищ Голодомору та голоду 40-х років, так і факти відмінностей між ними.

Найпершим прикладом світоглядних відмінностей між цими явищами може слугувати очікування селян щодо забезпечення продуктами взимку наприкінці 1946 – в перші місяці 1947 року. Частина селян, які пережили Голодомор, вже не очікували від влади нічого доброго, тому знали, що буде голод, і готувались до нього – приховували зерно, картоплю. Інша ж частина сільських жителів покладала надію на державу, на Сталіна: «Наближалася зима, вона лякала голодом, але люди вірили, що «батько» Сталін не залишить їх у біді», – згадує М. Гончаренко з с. Парутине Миколаївської області [4, с. 739]. Особливі сподівання плекали діти. Дослідниця О. Веселова, згадуючи своє дитинство, пише: «Ми, діти, часто гралась у війну.

У грі діти хотіли бути героями-переможцями. Інколи жалкували, що війна скінчилась й не маємо змоги звершити подвиги. Сподівалися, що життя ось-ось стане кращим» [4, с. 572–573]. Дитяча психологія з її потягом до героїзму, романтики піддавалась методичній обробці офіційною пропагандою, та й соціальний досвід дитини не давав можливості їй ширше поглянути на оточуючий світ.

Суттєвою відмінністю у сприйнятті політики тотального викачування хліба в 40-х роках був факт повернення з війни чоловіків. Ця соціальна група відчувала себе переможцями фашизму, визволителями Європи, тому сподівалась на відповідне ставлення до себе та своїх рідних з боку держави. Зіткнувшись із фактами зневаги, морального приниження, загрози голодної смерті, вчорашні фронтовики розцінювали такий стан речей як кричущий вияв соціальної несправедливості, наруги. Публічні вияви такої оцінки нещадно придушувались. «Один із фронтовиків якось запитав: «За що ж я воював?». І йому за це дали десять років тюрми», – згадує М. Гончаренко з Очаківщини [4, с. 740].

Важливою різницею в поглядах українців післявоєнного часу на причини масового голоду, на відміну від років Голодомору, було й те, що вже значна частина населення – жителі приєднаних західних областей України – сприймала голод 1946–1947 років як закономірний наслідок політики радянської влади, адже вони, перебуваючи у складі Польщі, отримували з націоналістичної літератури правдиву інформацію про Голодомор, репресії серед інтелігенції, викорінювання української мови. Голод 40-х років заторкнув західноукраїнське населення значно слабше ще й тому, що

викачування продуктів з населення великою мірою утруднювалось, а часто й унеможлиблювалось діяльністю загонів УПА. Тому багато людей з різних регіонів України вирушали в 1946 і 1947 роках до Західної України вимінювати одяг, речі домашнього вжитку, рушники, смолу, хромові чоботи тощо на продукти харчування. Так рятувались від голодної смерті.

Найістотнішою світоглядною установкою, що поєднувала діяльність органів влади в Україні як у 1932–1933, так і 1946–1947 роках, було ставлення до людини. Цінність особистості в очах влади визначалась її здатністю бути якомога ефективною і дешевою робочою силою. Згідно з матеріалами липневого (1946) пленуму ЦК КП(б)У колгоспник мав працювати впродовж усього світлового дня без вихідних. Заходи владних органів були спрямовані на підтримку здатності селян до виконання трудових функцій на користь держави. Як і в період Голодомору, колгоспників один раз на день на робочому місці підгодовували баландою, щоб підтримати їхню здатність до роботи. Ті, хто вже за віковими особливостями чи станом здоров'я не могли працювати і залишалися вдома, такої допомоги не отримували. За спогадами Антоніни Лукашівни (прізвища не назвала), яка на час опитування (2010) проживала у м. Києві, «важкі хлібозаготівлі супроводжувались вивезенням всього зібраного зерна в державу. А селяни і їхні діти голодували. Замість видачі зерна і грошей на трудовні колгоспників один раз в день на полі годували баландою – ріденькою затіркою. В обідній час жінки (і моя мати), сидючи під копами, зерно ховали потайки в одязі, щоб хоч якусь маленьку жменьку принести додому, змолоти на

жорнах й зварити щось дітям... Дітей в школі не годували» [4, с. 567]. Хоча треба зазначити, що в різних місцевостях все ж існувала практика підгодовування дітей у школах, їхнє існування в українських селах, як і під час Голодомору, було голодним, на межі виживання. Ба більше, підтримання здоров'я голодуючих людей чи запобігання голодним смертям для керівництва вважалося десятирядною справою, яка лише стоїть на заваді виконання колгоспами основного завдання – здачі хліба державі. І. Маковійчук і Ю. Пилявець у своїй статті наводять цитату з публікації в республіканській газеті «Колгоспник України»: «Республіканська газета «Колгоспник України» різко критикувала директорів «так званих передових радгоспів Полтавщини», які «замість того, щоб поскоріше вивезти державі всі надлишки хліба», «обмежилися виконанням плану хлібозаготівель», почали «безтурботно витрачати хліб» на організацію харчування» [9]. Відновилась практика заборони збирати колоски після жнив на полі. Дітей, які намагались це робити, так само як і в 30-х роках, нещадно били й забирали торбинки з колосками колгоспні об'їждчики, хоч незібране зерно приорювалось. Особливо вражає запозичена з часів Голодомору практика заборони збирати на полях минулорічну картоплю, хоч вона також приорювалась. Це вже нікому розумному поясненню не підлягає.

Як і в часи Голодомору, в деяких місцевостях, хоча і не скрізь, померлих просто загортали землю, на могилах навіть не ставили хрестів, «бо не було сили їх робити» (зі спогадів В. Атаманюк із Тальнівського району тодішньої Київської області) [4, с. 569].

Так само як і в 30-х роках, використовався досвід занесення окремих колгоспів, сіл, населення яких не виконало плану хлібоздачі, на «чорну дошку», що тягло за собою штрафи, обмеження у постачанні населення гасом, сірниками, сіллю. Факти відбирання продуктів уже не обґрунтовувались потребами фронту, натомість зберігся ще з часів Голодомору лозунг необхідності забезпечення запасів на випадок майбутньої війни з капіталістичними державами. Також до уваги не брались фактори неврожаю у певній місцевості, і колгоспники мусили поповнювати недостачу до плану здачі зерна із запасів власного господарства шляхом примусового продажу через укладання договорів із райспоживспілками. Застосовувався і знайомий прийом трудових починів. У пресі був надрукований лист знатної трактористки Паші Ангеліної, в якому вона закликала трактористів продавати хліб державі з особистих запасів. Місцеві органи влади мали право самостійно приймати рішення про збільшення планів хлібозаготівель, якщо в районі був достатньо високий врожай.

Як і в 30-ті роки, деякі керівники колгоспів рятували селян, авансуючи колгоспникам зерно на трудовні, приховували зерно для сіви. Їх судили за «злісний саботаж хлібоздачі державі», до цього ж додавались звинувачення про невиконання планів із заготівлі яєць і молока. Траплялись випадки звинувачення голів колгоспів і сільрад в тому, що вони не віддавали до суду тих, хто не виробив мінімуму трудовнів. Засоби покарання за невиконання цього мінімуму були різноманітними: від штрафів до відбирання присадибних ділянок і судового покарання. І, як і в часи Голодомору, були далеко не поодинокі факти

порушення головами колгоспів, бригадами суворих вимог владних органів і таємного підгодовування дітей і дорослих шляхом видачі невеликих порцій зерна, картоплі, що категорично заборонялось.

Як і під час Голодомору, в 1946–1947 роках існувала велика різниця у рівні життя між селянами і жителями міст. Мешканці міст такого страшного голоду не відчували. Жителька с. Шмакове Криничанського району Дніпропетровської області Марія Тищенко розповідала: «Голод 1947 року я не відчула тому, що працювала в місті на військовому заводі, нам добре платили і годували. Але з листів матері і сестри я знала, що в селі люди голодували» [4, с. 414]. Зі спогадів містян деякі з них навіть не знали, що по селах люди голодують [15, с. 50–54], а дружина тодішнього партійного функціонера відверто зізналась: «Мій чоловік працював у райкомі партії. Я й не знала, що був голодомор» [4, с. 41]. Як і в 30-ті роки, інформація, що доходила до жителів міст з офіційних джерел, формувала думку про героїзм селян, які в умовах недоходу зуміли виконати план хлібозаготівель і здачі державі продукції сільського господарства. Тепер вже, звичайно, не говорили про «глітаїв», «куркулів», які зумисно шкодять соціалістичному будівництву, приховуючи хліб, але постійно повідомляли про те, що деякі керівники низової ланки саботують плани заготівлі й підлягають судовому переслідуванню.

Особливо вразливою категорією під час Голодомору і голоду 1946–1947 років були діти. Дитяча смертність хоча і була нижчою, ніж в роки Голодомору, все ж вражає, як і ступінь трудової експлуатації дітей. Траплялися непоодинокі випадки, коли діти четвертого класу вже

були іздовими, орачами. Навіть дошкільнят у ряді районів виводили на збирання колосків. Подібно до практики часів Голодомору за самочинне збирання колосків після жнив або їх приховування під час організованого збирання жорстоко карали об'їждчики. Дітей били, ступінь жорстокості покарань інколи межував із садизмом: «Хто збирав колоски, того Рудий – голова колгоспу – з головою сільської Ради доганяв тачанкою. В голодних видирали рятівні зерна, а дітей ще й садили на мурашині гнізда», – згадує житель с. Старі Бабани Уманського району тодішньої Київської області П. Нижник [4, с. 613]. Продовжувалась, хоча й в менших масштабах, практика арештів учителів, і діти боялись іти до школи. Ця травма незахищеності надовго залишилась в душах людей.

Слід, однак, зауважити, що певні зусилля, спрямовані на полегшення долі дітей, влада повоєнного часу все ж здійснювала. Організовувались літні табори відпочинку для дітей військовослужбовців або воїнів, які загинули. Правда, це більше стосувалось дітей, що проживали в містах. Відділи освіти надавали стипендії відмінникам, хоча їхній розмір був малим – 100 крб. (ціна буханки хліба на базарі доходила до 140 крб.).

Через матеріальну скруту багато дітей покидало школу. Велику частину серед них складали сироти й напівсироти, які до школи не ходили, особливо в холодну пору року, бо не було взуття. У ці роки різко знизилась і успішність, щоправда, тут зіграв свою роль фактор браку в повоєнний час підручників, зошитів, художньої літератури. В 1946 році сільських вчителів та інвалідів війни зняли з карткової системи як нечленів колгоспу, тому вчителі, особливо якщо

це були чоловік і дружина, також поми-
рали з голоду. І, як і в 1933–1934 роках,
вчителі мусили бути рупором офіційної
пропаганди на селі. Через учителів про-
цес навчання в школах включав у себе
потужний елемент ідеологічної обробки
дітей. Після війни в пропаганді вже мен-
ше говорили про те, що побудові щас-
ливого суспільства заважає внутрішній
ворог (крім постійних згадок про націо-
налістів-бандерівців), проте у свідомість
дітей активно впроваджували переко-
нання про постійну турботу партії, Ста-
ліна, що у них щасливе дитинство, про
комунізм як світле майбутнє. «В школі
вчителі нам постійно талдичили, що в
нас «щасливе дитинство», розповіда-
ли про світле майбутнє – комунізм. Теж
само – вдома по тарілці-репродуктору,
який ніколи не вимикався» (зі спогадів
княнки О. Веселової) [4, с. 573]. «А по-
чинали кожен день у школі ми піснею.
Учителька: « – Так, дітки, станьмо струн-
ко – і разом, за мною...

Піснею про Сталіна

Починаєм день,

Кращих ми не знаємо

На землі пісень...», – згадує О. Назаренко з с. Лисянки тодішньої Київської області [13]. Таке ж розповідає і В. Поліщук з м. Мала Виска на Кіровоградщині: «Пам'ятаю, сиділи ми, в полотняних штанцях, пофарбованих бузиною сорочечках, на довгій лаві у класі й співали:

«А сонечко сходить

Та все звідтіля –

Від Сталіна-батька,

З Москви, із Кремля» [4, с. 681].

В середині 40-х років продовжувала існувати стара практика вимог постійно підвищувати врожайність сільськогосподарських культур, але матеріальні ресурси, як людські, так і тяглові, були

обмеженими. Часто замість коней як тяглову силу використовували корів, але нерідко цього виявлялось недостатньо, тому в упряж впрягались жінки. Взагалі на долю жінок у повоєнні роки випало навантаження, якого не було навіть в часи Голодомору. На війні загинуло багато чоловіків, частина з тих, хто вижив, повернулась інвалідами, тому весь тягар виробництва ліг на плечі жінок. «Новизною» 40-х років у пропагандистському висвітленні цих фактів було трактування такої практики, як вияв трудового героїзму, героїчного подолання тимчасових труднощів.

У роки Голодомору землі, які стали безгосподарними внаслідок вимирання людей, усупільнювались. Попит на них з боку селян був незначним, бо сил їх обробляти не було. Але до середини 40-х років почав відчуватись дефіцит землі. Аби розширити площу оброблюваної землі в домашньому господарстві й полегшити тягар податків (як і в 30-х роках, у нездатчиків податків описували меблі, здавали їх в сільраду і продавали), серед селян практикувались фіктивні розлучення, відтак кожна сторона розлученої пари отримувала ще одну присадибну ділянку. Дуже швидко цей прийом опинився під заборною.

Відбудова сільського господарства України в повоєнний час велась переважно екстенсивним шляхом. У зв'язку з вичерпаністю резервів земельних площ в Україні пропонувалось зосередити зусилля на переселенні селян з колгоспів, де відчувалась нестача земельного фонду, в інші райони СРСР – Казахстан, Алтайський край тощо.

Новацією в пропагандистській роботі в 1946–1947 роках, спрямованій на населення всередині України, можна

вважати кампанію нацькування на «західняків». Відгомони таких настанов лунають і через багато десятиліть. У 1990 році під час опитування Д. Каленик, 1918 р. н., житель м. Києва, слушно зауважив: «Партапаратники, щоб і надалі зберегти свою монопольну владу, нині намагаються вбити клин між наддніпрянськими і західними українцями» [4, с. 585]. Навіть зараз дехто причину російської агресії шукає в «нацистській» психології й антиросійській налаштованості бандерівців та їхніх нащадків. У пропаганді ж, спрямованій на українців, що опинились поза межами рідної землі, такою «новацією» можна вважати поширення серед колишніх «остарбайтерів», відправлених німецькою владою у 1941–1943 роках молодих українців до Німеччини, які після війни залишились у зоні окупації союзників і не поспішали повертатись до СРСР, брехливого запевнення, що після війни в Радянському Союзі вже не буде колгоспів і люди працюватимуть самі на себе. У такий спосіб влада намагалась повернути в Україну молодих людей.

Висновки. Глибинний аналіз подій 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 років вимагає ретельного застосування методологічного підходу, чіткості категоріального апарату під час осмислення та інтерпретації конкретних історичних фактів. Одним із елементів такого підходу є виявлення змістової наповненості понять «штучний голод» і «голодомор», спільних рис і відмінностей між цими явищами. Пропонується за критерій розмежування вважати стратегічну мету владних структур щодо населення: якщо мета полягає у викачуванні продуктів харчування з населення заради виконання плану без огляду на становище

людей, то це слід називати штучним голодом. Якщо ж здійснюється цілеспрямована політика геноциду шляхом тотального позбавлення доступу населення до продуктів харчування, то тут маємо справу з найекстремальнішим виявом штучного голоду – геноцидом. Застосовуючи вказаний критерій, можна виявити ряд спільних рис і відмінностей між Голодомором 1932–1933 років і штучним голодом 1946–1947 років. Спільні риси й відмінності стосувалися, зокрема, податкової політики, санкцій за невиконання плану заготівель продуктів, ставлення до різних соціальних груп населення. Можемо констатувати, що в поглядах представників владних органів на парадигму проведення економічних і соціальних перетворень в обох випадках спостерігається певна подібність і спадковий характер. З боку селян як головних жертв обох трагедій існували серйозні відмінності в розумінні природи і причин подій 30-х і 40-х років. Старша генерація – хто пережив Голодомор – вже не сподівалася на допомогу від держави і заздалегідь, шляхом приховування продуктів, готувалася до голоду. Молодші вірили запевненням влади на швидке вирішення проблеми. Західні українці сприймали створення штучного голоду 1946–1947 років як закономірний вияв політики радянської влади. З боку владних органів спостерігалась сутнісна спадкоємність у поглядах на селянство, ставлення як до дешевої і безвідмовної робочої сили, цінність якої визначається її трудовими зусиллями. Але якщо в часи Голодомору такий підхід мав тотальний характер, то в повоєнний час влада змушена була враховувати зміни в соціальній структурі повоєнного суспільства (наявність дітей загиблих фронтовиків,

інвалідів війни тощо). Певних змін зазнала повоєнна пропагандистська риторика – вже не говорили про внутрішнього ворога – куркуля, глитаю. Вістря пропаганди спрямовувалося на розпалювання ворожнечі між наддніпрянцями і наддністрянцями, представників низових органів влади, які намагалися врятувати голодних людей шляхом видачі невеликої кількості зерна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веселова, О. *Голод 1946–1947 рр. в УРСР*. Київ, 2004. 688 с.
2. Веселова, О. М., Марочко, В. І., Мовчан, О. М. *Голодомори в Україні, 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу*. 2-ге вид., доп. Київ – Нью-Йорк, 2000. 283 с.
3. *Голод 1946–1947. Документи і матеріали*. Київ, 1996. 376 с.
4. *Голод 1946–1947 рр. в Україні: колективна пам'ять*. Збірник свідчень очевидців, спогадів-переказів їхніх рідних, меморіально-публіцистичних статей. Київ, 2019. 1176 с.
5. *Голод 1946–1947 рр. на Миколаївщині мовою архівних документів*. Миколаїв, 2010. 300 с.
6. *Голод 1946–1947 років на Полтавщині (до п'ятдесятиріччя трагедії): матеріали і документи*. Полтава, 1996. 139 с.
7. Задніпровський, О. *Хроніка голоду 1946–1947 років у Донбасі*. Донецьк, 2007. 372 с.
8. *Історія українського селянства*. Нариси в 2-х томах. Київ, 2006. Т. 2. 652 с.
9. Колгоспник України. 1946. 5. XI. / Маковійчук І., Пилявець Ю. Голод на Україні у 1946–1947 рр. *Український історичний журнал*. 1990. № 8.
10. Марочко, В. Голодомори в Україні: порівняльний соціально-антропологічний дискурс. *Голод 1946–1947 рр. в Україні: колективна пам'ять*. Збірник свідчень очевидців, спогадів-переказів їхніх рідних,

меморіально-публіцистичних статей. Київ, 2019. С. 13–25.

11. Маковійчук, І., Пилявець, Ю. Голод в Україні у 1946–1947 рр. *Український історичний журнал*. 1990. № 8. С. 14–32.
12. Назаренко, В. «Кучма крав в колгоспі огірки та збирав картоплю». Розповідає Анатолій Ященко – однокласник нашого земляка, экс-президента України. *Чернігівщина*. 2009. 30 квітня. С. 6.
13. Пахаренко, В. Третій людомор. *Літературна Україна*. 1991. 17 жовтня. С. 1, 6.
14. *Три голодомори в Україні в ХХ ст.: погляд із сьогодення*. Матеріали міжнародної наукової конференції. Київ, 2003. 311 с.
15. Ятченко, В. *Духовний світ української людини в часи Голодомору. Соціоантропологічні й смислотиттєві виміри Голодомору 1932–1933 років в Україні*. Видання друге, доповнене і розширене. Київ, 2018. 155 с.

REFERENCES

1. Veselova, O. (2004). *Famine of 1946-1947 in the Ukrainian SSR*. Kyiv, 688 p. [in Ukr.]
2. Veselova, O., Marochko, V., Movchan, O. (2000). *Holodomors in Ukraine, 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Crimes against the People*. 2nd ed., add. Kyiv – New York, 283 p. [in Ukr.]
3. *Famine 1946-1947 (1996). Documents and Materials*. Kyiv, 376 p. [in Ukr.]
4. *The Famine of 1946-1947 in Ukraine: Collective Memory (2019)*. Collection of Eyewitness Testimonies, Memoirs and Narrations of their Relatives, Memorial and Journalistic Articles. Kyiv, 1176 p. [in Ukr.]
5. *The Famine of 1946-1947 in the Mykolaiv Region in the Language of Archival Documents (2010)*. Mykolaiv, 300 p. [in Ukr.]
6. *The Famine of 1946-1947 in the Poltava Region (to the Fiftieth Anniversary of the Tragedy): Materials and Documents (1996)*. Poltava, 139 p. [in Ukr.]
7. Zadniprovskiy, O. (2007). *Chronicle of the Famine of 1946-1947 in Donbass*. Donetsk, 372 p. [in Ukr.]
8. *History of the Ukrainian Peasantry*

- (2006). Essays in 2 Vol. Vol. 2. Kyiv, 652 p. [in Ukr.]
9. Collective Farmer of Ukraine. (1946). November 5. In: Makoviichuk I., Pyliavets Yu. Famine in Ukraine in 1946-1947. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), No. 8. [in Ukr.]
10. Marochko, V. (2019). Holodomors in Ukraine: Comparative Social and Anthropological Discourse. *The Famine of 1946-1947 in Ukraine: Collective Memory. Collection of Eyewitness Testimonies, Memoirs and Narrations of their Relatives, Memorial and Journalistic Articles*. Kyiv, pp.13-25. [in Ukr.]
11. Makoviichuk, I., Pyliavets, Yu. (1990). Famine in Ukraine in 1946-1947. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), No. 8. pp. 14-32. [in Ukr.]
12. Nazarenko, V. (2009). "Kuchma Stole Cucumbers and Harvested Potatoes from the Collective Farm" . Narrated by Anatoliy Yashchenko, a Classmate of our Compatriot, the Ex-President of Ukraine. *Chernihivshchyna*, April 30. p. 6. [in Ukr.]
13. Pakhareno, V. (1991). The Third Genocide. *Literaturna Ukraina* (Literary Ukraine), October 17. p. 1, 6. [in Ukr.]
14. Three Famines in Ukraine in the 20th Century: a View from Today. (2003). *Proceedings of the International Scientific Conference*. Kyiv, 311 p. [in Ukr.]
15. Yatchenko, V. (2018). *The Spiritual World of the Ukrainian Man during the Holodomor. Socio-Anthropological and Meaning-Life Dimensions of the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine*. 2nd, suppl. and exp. ed. Kyiv, 155 p. [in Ukr.]

Summary

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PHENOMENA OF THE HOLODOMOR OF 1932–1933 AND THE ARTIFICIAL FAMINE OF 1946–1947 IN UKRAINE

Oleksandr MASHEVSKYI

orcid.org/ 0009-0003-1860-5323

Postgraduate student of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

email: sasha.masheva@gmail.com

The relevance of the research. The tragedies of 1932-1933 and 1946-1947 undoubtedly belong to both the most significant events in the history of Ukraine in the 20th century and to the priority areas of development of Ukrainian historical science. Taking into account the fact that the policy of organizing artificial famine by the authorities has always covered almost all aspects of the life of the population (mainly peasants), the study of the phenomena of artificial famine in Ukraine must be multifaceted and relate to the coverage of both more general problems of the historical development of Ukrainian society (the creation of a totalitarian type of power vertical in the USSR, the post-war reconstruction of Ukrainian agriculture, national problems in Soviet society, etc.), and specific issues of the famine years. An important place in this type of research is occupied by a comparative analysis of the famine phenomena of the 1930s and 1940s in Ukraine. It can be used to reveal subtle features of the internal logic of the behavior of Soviet and party bodies towards Ukrainians in the pre-war and post-war periods.

The **purpose** of the study is to identify significant differences between types of artificial

famine – famine and Holodomor, as well as to outline a number of common and distinctive features in the activities of individual social groups during the Holodomor of 1932-1933 and the famine of 1946-1947 in Ukraine (mainly based on the memoirs of residents of the Kyiv region).

Conclusions. An in-depth analysis of the events of 1921-1923, 1932-1933, and 1946-1947 requires careful application of a methodological approach and clarity of the categorical apparatus when understanding and interpreting specific historical facts. One of the elements of this approach is to identify the semantic content of the concepts of "artificial famine" and "Holodomor", common features and differences between these phenomena. They related to, in particular, tax policy, sanctions for failure to meet food procurement quotas, and attitudes towards different social groups of the population. In the views of government officials on the paradigm of economic and social transformation in both cases, there is a certain similarity and hereditary character. On the part of the peasants, as the main victims of both tragedies, there were certain differences in understanding the nature and causes of the events of the 1930s and 1940s. The older generation, who had survived the Holodomor, no longer expected help from the state and prepared for famine in advance by hiding food. The younger generation believed the authorities' assurances that the problem would be quickly resolved. Western Ukrainians perceived the creation of the artificial famine of 1946–1947 as a natural manifestation of Soviet policy. The authorities showed a fundamental continuity in their views on the peasantry, treating them as a cheap and reliable labour force, whose value was determined by their labour efforts. But while this approach was universal during the Holodomor, in the post-war period the authorities were forced to take into account changes in the social structure of post-war society (the presence of children of fallen soldiers, war invalids, etc.). Post-war propaganda rhetoric underwent certain changes – there was no longer any talk of internal enemies – kulaks, landlords. The thrust of propaganda was aimed at stirring up hostility between the Dnieper and Dniester regions, representatives of local authorities who tried to save starving people by distributing small amounts of grain.

Keywords: Holodomor; famine of 1946-1947 in Ukraine, totalitarianism, artificial famine.

Отримано редакцією/ Received: 18.12.25

Прорецензовано / Revised: 11.01.26

Схвалено до друку / Accepted: 26.02.26